

Phantasterne

Den 15. juni 1979 forsvarede lektor Bent Jensen ved Københavns Universitet sin disputats om Danmark og det russiske spørgsmål 1917-24. Første officielle opponenter var professor, dr. phil. Tage Kaarsted, hvis indlæg bringes her med visse mindre forkortelser og ændringer.

Forfatteren kalder sin afhandling »Danmark og det russiske spørgsmål 1917-24. Dansk Ruslandspolitik fra bolsjevikernes magterobring til anerkendelsen af det bolsjevikiske regime de jure«. Det er nøgternt og sagligt. Når man har læst det 600 sider store værk, synes man i grunden, at en ligeså rammende titel havde været »Phantasterne«, thi det, der står stærkest tilbage hos læseren, når han møddigt lukker bogen, er indtrykket af politikere og embedsmænd, men navnlig forretningsmænd totalt blottet for realitetssans, når det gjaldt en bedømmelse af politiske og forretningsmæssige konjunkturer. De var drømmere og fantaster, skønt det retfærdigvis må siges, at dansk erhvervsliv før 1917 havde meget betydelige interesser i Rusland (s. 58), og selv om det også bør understreges, at kun få eller ingen havde fantasi til at forestille sig, hvad bolsjevikernes magtovertagelse ville udvikle sig til.

Den største og værste af alle fantasterne var Harald Plum, hvis navn er uløselig knyttet til de bristede russiske drømme. Da han i 1919 gjorde status både personligt og forretningsmæssigt, forklarede han, hvorfor han valgte at blive cand.jur.: Den eneste af hans fremragende forfædre, der havde været jurist, var nemlig, siger han, »en rask karl«, der på en studierejse til Italien søgte at bortføre en italiensk prinsesse og ved et kollokvium på Københavns Universitet stak biskoppen af Sjælland i maven tværs over bordet med sin kårde, fordi bispen tillod sig at kaste et ølkrus efter hans hoved. Han »tiltrak mig som en af mændene indenfor slægten, som det ville være værd at kappes med for at se, hvem af os der gennem århundrederne ville kunne efterlade flest levedygtige minder til de efterlevende slægtled«.¹

Forfatterens arbejde godtgør, at Harald Plum afgjort slår rekorden –

1. Levnedberetning i ordenskapitlet.

men næppe på en måde, som forfædrene endsige efterslægten synes om. Afhandlingen er dog ikke alene en beretning om Harald Plums storhed og fald, men et stort anlagt forsøg på at skildre alle væsentlige sider af Danmark og det russiske spørgsmål – på grundlag af det tilgængelige kildemateriale.

Tidligere forskning

Med bolsjevikernes erobring af magten i Rusland i november 1917 opstod, skriver forfatteren, »hvad man i samtiden kaldte *det russiske spørgsmål*, og som ikke blot drejede sig om forholdene i selve Rusland, mens borgerkrigen dér var uafgjort, men som tillige gjaldt det nye regimes forhold til den omgivende verden i videste forstand«. Dette spørgsmål er med voksende interesse blevet behandlet i den internationale videnskabelige litteratur, »tilsvarende undersøgelser har det hidtil skortet på i Danmark, til trods for at de af Oktoberrevolutionen fremkaldte begivenheder; borgerkrigen i Rusland, den vestlige politiske og økonomiske blokade af Sovjetrusland, den udenlandske intervention i den russiske borgerkrig, etableringen af Komintern med Moskva-loyale politiske organisationer i de vestlige lande blev en så fast og så afgørende bestanddel af den internationale politik i årene efter 1917, at enhver stat – også den danske – og dennes dominerende grupper måtte tage stilling hertil. Det russiske spørgsmål involverede ikke alene problemer af mere konventionel udenrigspolitisk art, men havde tillige en dimension, der blev opfattet som en aktuel eller potentiel trussel mod grundlæggende principper i de vestlige stater« (s. 13).

Også i dansk politisk liv indtog det russiske spørgsmål en fremtrædende plads, og det blev anset for at være af vital betydning for Danmark. Mens sovjetisk historieforskning har beskæftiget sig med de skandinaviske landes Ruslandspolitik, konstaterer forfatteren, at ingen danske faghistorikere seriøst har taget dette emne op til undersøgelse. Han vil med sin afhandling råde bod herpå og »tage de i den sovjetiske historiske litteratur tilbagevendende temaer op til kritisk granskning for på grundlag af et langt mere omfattende og mere relevant kildemateriale at tage stilling til de fremførte synspunkters holdbarhed«. Derimod er emnet blevet behandlet af forskellige politisk-ideologisk interesserede og motiverede danske skribenter. »Resultatet er blevet en frodig underskov af myter«, skriver præses ikke helt ubegrundet (s. 16).

I det hele taget findes der beklageligvis kun få videnskabelige arbejder om dansk-russiske forhold, som holder vesteuropæisk standard. For nyere tid kender jeg kun E. Halicz: *Danish Neutrality during the Crimean War* (1977), Mary Dau: *Danmark og Sovjetunionen 1944-49* (1969), ligesom Troels Fink har behandlet dansk-russiske relationer i sit værk *Ustabil Balance* (1961), hvilket sidste værk præses burde have nævnt i sin forskningsoversigt.

Med så meget større glæde må det hilses, at en russiskkyndig historiker har taget fat på et centralt felt af de dansk-russiske relationer.²

Mytebekæmpelse

S. 16 omtaler forfatteren de legender, der har bredt sig især vedrørende det dansk-russiske spørgsmål, og han mener, at det skyldes, »at der aldrig kritisk og metodisk er blevet ryddet op i legenderne fra faghistorisk side«. Det er sikkert rigtigt. Men forholdet er jo, at indtil for en halv snes år siden var der bogstavelig talt ingen, som tog dem alvorligt. Skulle man da spille tid og kræfter på, hvad der forekom at være en kamp mod vejrmøller? Under den intellektuelle forringelse, som indtraf samtidig med, at antallet af universitære senmarxister voksede, fik myterne pludselig dyrkere blandt personer med en metodisk og faglig uddannelse. Det blev da formentlig nødvendigt at tage kampen op, således som forfatteren tidligere har gjort det i den i note 2 nævnte afhandling i *Historisk Tidsskrift*, hvor der massivt og uigendriveligt gøres op med dem, der skabte og byggede videre på myterne omkring påskekrisen i 1920.

Forfatteren nævner s. 16 navnene på mytemagerne og giver dem nogle velvalgte ord med på vejen. Og sandt er det da også, at det er græseligt, hvad stalinister som Carl Madsen og Kai Moltke og en antisemit som Lorenz Christensen kan få sig til at faldbyde, men de er jo så nemme at gennemskue, fordi de ikke skjuler, at de har et klart politisk ærinde, og

2. Præses har tidligere godtgjort sin indsigt i det problem, han tager op i disputatsen. I 1971 offentliggjorde han i *Historisk Tidsskrift* afhandlingen: »Studiet af Danmarks nyeste historie i Sovjetunionen«. I *Danske Magazin* udgav han i 1973 over 135 store sider den danske Petrogradgesandt Harald Scavenius' indberetninger fra Rusland 1917-18. I tidsskriftet *Historie* s.å. afhandlingen »Oktoberrevolutionen og danske erhvervsinteresser i Rusland.« I *Historisk Tidsskrift* 1978 et opgør med de i 1923 skabte myter om påskekrisen 1920: »Påskekrise og Ruslandspolitik. En mytes tilblivelse, vækst og forfald«.

fordi de aldrig har kunnet dokumentere deres påstande. Det gælder også Kai Moltkes seneste bog fra 1979 »Pengemagten og Kongekuppet i 1920«. Signe Arnfred m.fl.'s bog »Under dansk splitflag« er i virkeligheden mere ondartet, fordi den prætenderer at være videnskabelig og dog er nærmest digtning. Det er et trist eksempel på u-undskyldelig faglig degeneration.

Forfatteren siger, at det »er en af historievidenskabens vigtigste opgaver at modvirke mytedannelser«. Det er et synspunkt, jeg kan tiltræde. Forfatterens iver efter at gøre op med myterne er tidligere dokumenteret i den nævnte afhandling. Denne vidtløftige ombringelse af mytemagerne er dog ikke nødvendig for at give en forsvarlig redegørelse for det russiske spørgsmål, og forfatteren vender derfor kun enkelte steder i disputatsen tilbage til problemet.

På den anden side synes jeg, at noget af det bedste og morsomste ikke mindst i afhandlingen i *Historisk Tidsskrift* er det indædte og grumme opgør med mytemagerne. Her ser man den Erslevske tradition i fuld udfoldelse.

Vilhelm Grønbech karakteriserede engang vittigt, men noget uretfærdigt Thukydid's forfatterskab og dets kritiske holdning og trang til at skyde det mytiske stof til side således: »Udvortes kold som en anatom lægger han mekanismen blot i de menneskelige handlinger... Som følge deraf bliver hans historie så gold som en grusgrav, der gror ikke et grønt blad i den, man hører blot den raslende lyd af jord, der skrider ned«.³

Denne raslende lyd høres tydeligt, når forfatteren tager fat på Kai Moltkes og hans frænders forestillinger. Jeg synes, det er et fremragende gennemført nedrivningsarbejde. Myterne tilbagevises overbevisende som helhed og del for del, ligesom det godtgøres, hvorledes de har deres udspring i den Plumske propaganda. Der kan herefter ikke være tvivl om, at ministeriet Zahles fald ikke fik nogen betydning for Krasins vareudvekslingsdelegation og forhandlingerne med den (ss. 305, 351). Det er forståeligt, at Harald Plum efter det store sammenbrud søgte at læsse al skyld for Transatlantisk Kompagnis undergang over på H. N. Andersen (s. 321). Men det er i virkeligheden grotesk, at en Harald Plum, som den ene dag er en nedrig, utroværdig kapitalist, den næste er et sandhedsvidne af første rang, når hans motiver til at skubbe ansvaret fra sig er så åbenlyse, og beviserne ikke eksisterer. Forklaringen er naturligvis, at

3. *Hellas II*, s. 74.

mytemagerne kunne og kan bruge Harald Plums påstande, hvis det vel at mærke kan sløres, hvorfra de kommer.

Forfatterens argumentation er direkte og effektiv, og hele den omstændelige dokumentationsteknik er berettiget. Fra sit elysium smiler Kristian Erslev ned til sin elev, thi her demonstreres den erslevske metodes uovertrufne evne til at gennemføre en sådan oprydning totalt og knusende. Disse afsnit i disputatsen og i afhandlingen viser, at forfatteren har lært sit håndværk. Han bruger sin klassiske oplæring og følger mytens problemformulering i alle dens led og er ganske utrættelig i arbejdet med at opspore og fremlægge empirisk materiale, som sammenholdes med de foreliggende tankekonstruktioner og med mytemagernes ideologisk bestemte fordomme.

Det kan – jvf. Grønbech – siges at være goldt, men i dette tilfælde mener jeg, at rydningsarbejdet er nødvendigt, for at sandheden kan gro.

Må jeg i denne forbindelse gøre en sidebemærkning: Den sovjetrussiske historieskrivning ligner til forveksling Kai Moltkes. Nu tror jeg ikke, russerne har skrevet af efter greven, men det omvendte kunne være tilfældet. Den s. 19 omtalte M. Tanin kan godt være en af Kai Moltkes kilder til bogen »Pengemagt og Ruslandspolitik«. Moltke er jo stærkt præget af den stalinistiske historieforfalskning og dens verdensbillede.

Styrer kilderne?

Det er et meget stort og uoverstigeligt kildemateriale, der har stået til forfatterens rådighed. Det drejer sig om akter i statslige og andre offentlige arkiver og i private organisationers, foretagenders og personers arkiver. Ved at indsamle og bearbejde dette materiale har forfatteren med en imponerende energi og beundringsværdig vedholdenhed løst en betydelig heuristisk opgave. Et så heterogent kildemateriale kunne imidlertid give anledning til generelle metodiske overvejelser, men disse savnes bortset fra nogle korte betragtninger s. 31-33.

Jeg tror, at denne mangel leder til, at bogens indhold i noget for høj grad bestemmes af, hvad forfatteren har kunnet finde af arkivalier. Det fører til udmærkede resultater, når det gælder opgøret med myterne, men ikke helt, når det gælder fantasterne, især ikke de mest fantastiske. Her blandes efter min mening lidt for ofte uvæsentligt med væsentligt. S. 178 omtales Chr. Haxthausens forgæves forsøg på for Harald Plum at forelægge projektet om den internationale liga for Clemenceau, Lloyd

George og Colonel House, og side 294 f redegøres der detaljeret for d'herrer V. O. J. Philipsen og Folmer Hansens rejse til London og Philipsens til New York, hvor de for IRRRC skulle søge at formidle en forbindelse til Rusland. »Som så ofte før, når repræsentanter for den danske gruppe sonderede stemningen i udlandet, var rapportererne uden synderlig forbindelse med virkeligheden«.

Men når disse personer arbejdede »uden forbindelse med virkeligheden«, så kunne sådanne og tilsvarende skildringer være forkortet meget. Opgøret med myterne er ikke mindst indirekte blevet et hovedanliggende, og da der findes rigeligt med kilder, forskubbes proportionerne i fremstillingen. Forfatteren beklager, at Niels Munk Plum ikke har villet give ham adgang til det Plumske arkiv. Det kan også undre, at en mand, som fører sig frem som frisindets og antikapitalismens bannerfører, sætter beskyttelsen af kriminelle kapitalister over hensynet til en fri og kritisk historieskrivning; men på den anden side er der i forvejen rigeligt med Plum i den pudding, forfatteren har bagt.

Hvor forfatteren har manglet kilder, bliver fremstillingen mager, hvad der kan synes meget naturligt. Om Store Nordiske Telegrafskab er der således få og uforpligtende bemærkninger, skønt det tydeligt ses af handlingen, at Store Nordiske blev tillagt væsentlig betydning af russerne, hvorfor det også ene af alle fik en overenskomst. Det fremgår, at Store Nordiske har afslået at give forfatteren adgang til sit arkiv. Det kan forekomme at være en uholdbar indstilling, denne store virksomhed har lagt for dagen ved at nægte en seriøs historiker kendskab til papirer, der er 50-60 år gamle, og som ikke omhandler nulevende personer. Der kan dog ikke være tvivl om, at afslaget skyldes det forhold, at Store Nordiske Telegrafskab stadig udfolder en betydelig forretningsmæssig virksomhed i Sovjetunionen. En historisk-kritisk behandling af de spegede forhandlinger, der foregik mellem Store Nordiske Telegrafskab og de sovjetrussiske myndigheder især i 1921, kan meget vel tænkes at vække uvilje og mistroiskhed over for Store Nordiske hos de nuværende sovjetiske magthavere og dermed skade selskabet i dets næring. Forfatteren har jo selv måttet rejse hjem fra Moskva med uforrettet sag på grund af manglende forståelse for, hvad en fri og uafhængig vestlig historiker kan finde på at uddrage af de gamle akter.

I al fald er det påfaldende, at Store Nordiske Telegrafskab ikke har haft betænkeligheder ved at give historikere som Jan Larsson (»Diplomati och industriellt gennembrott. Svenska exportsträvanden på Kina 1906-1916« (Uppsala 1977)) og Ole Lange (»Finansmænd, stråmænd og mandariner, C. F. Tietgen, Privatbanken og Store Nordiske. Etablering 1868-

76« (Kbh. 1978)) adgang til selskabets akter vedrørende Kina. Med dette land har man nemlig ikke længere forretningsmæssige forbindelser. Afslaget har medført, at der ikke er ret meget om den betydeligste Ruslands-interessents positive resultater (s. 359 f), men meget om de mindre betydelige. Sat på spidsen kommer en del af forfatterens undersøgelse derfor til at handle ikke om Danmark og det russiske spørgsmål 1917-24, men om hvad han har kunnet finde af kilder om emnet ad modum mange kilder lang historie, få kilder kort historie.

Selv om Store Nordiske Telegrafelskab ikke turde åbne sit arkiv for præses, burde han på andre måder have prøvet at ræsonnere sig frem til, hvorfor det fik en aftale, hvad det fik ud deraf, og om det prisdav andre danske interesser. Det er som bekendt lovligt at digte med kilderne, men ikke imod. Selv om et sådant konstruktionsarbejde løb ud i sandet, kunne præses have beskrevet det, så at man kunne se, at han stedse søgte at give sin afhandling de rette proportioner.

Kongen og hans hele hus

Et sådant konstruktionsarbejde eller en sådan hypotese-opstilling har præses udført, når det gælder den danske konge og hans hele hus, som det hedder i kirkebønnen.

Jeg tror, man skal sondre ganske klart mellem kongen og det øvrige kongehus. Med en måske upassende tillempling af et Hørup-citat vil jeg i denne sammenhæng sige: Ingen over og ingen ved siden af kongen. Kongen rådførte sig af og til med sin farbror, prins Valdemar, hvis meninger han lagde vægt på, men resten af kongehuset havde ingen dynastisk eller politisk indflydelse på kongen. Derfor bliver det noget diffust at tale om kongehuset, som forfatteren ofte kommer ind på.

S. 196 omtales, at den amerikanske efterretningsagent og marineattaché John A. Gade samarbejdede med kongens adjudanter (ritmester Kraft og kaptajn Gyldenkrone). Det vil jeg ikke bestride, men disse to officerer gjorde også tjeneste i generalstabens efterretningssektion, og det var nok derfor, Gade samarbejdede med dem. Forfatteren udbygger dette videre i det følgende, idet han her taler om, at den franske efterretningstjeneste havde gode forbindelser til Kraft og dermed »indirekte til kongehuset«. Det er i så fald meget indirekte. Det, der talte, var selvfølgelig Krafts arbejde som dansk efterretningsofficer. Forfatterens ræsonnement får ham s. 197 til at mene, at Kraft »og hermed vel kongen«

ønskede en hurtig, allieret militær besættelse af Slesvig for at undgå at gøre de mange arbejdere i Flensborg til bolsjevikkiske agenter. Der er intet kildebelæg for denne påstand. Det er snarere et spil, som With og hans kreds spillede, med udnyttelse af den tvivl, der kunne opstå om initiativets ophavsmænd, siden Kraft også var kongens adjutant.

Nedskæring af den danske hær og forbud mod de frivillige korps var selvfølgelig noget, som kongen misbilligede, men navnlig de frivillige korps var Withs kæledægger. Jeg vil tro, at det mere var ham end kongen, som var den udfarende kraft, hvorhos bemærkes, at den hele generalstab stod bag de vurderinger, Kraft bragte videre til Frankrig. S. 214 er det lille forbehold »vel kongen« opgivet. Nu er det bevist! S. 58 skriver forfatteren, at zardynastiet spillede en vital rolle for det danske kongehus. Efter 1912 var der dog kun få forbindelser mellem de to hoffer. S. 361 hedder det, at H. N. Andersen 1919-22 var formidler af hoffets synspunkter og var kongehusets, herunder sandsynligvis også den russiske enkekejserindes fortrolige rådgiver. Hertil er at sige, at enkekejserinden ingen politisk rolle spillede. Hun var ganske isoleret på Hvidøre og havde f.eks. ingen forbindelse med kong Christian, der følte sig besværet af hendes tilstedeværelse.

Hoffet som sådan havde ingen interesse eller indflydelse. Der kunne højst have været tale om, at kongen selv havde haft bestemte ønsker. Men herom foreligger intet. Det er forfatterens formodning. Naturligvis var den danske kongefamilie opskræmt og opbragt over drabet på zarfamilien, og selvfølgelig hadede man af et godt hjerte de samfundsomstyrtende bolsjevikker, men der er ingen holdepunkter for, at den blandede sig i den danske zig-zag kurs over for Sovjetrusland. Derimod er der holdepunkter for at antage, at enkekejserinde Dagmar var en nyttig forbindelse for danske erhvervsinteresser før 1917 – men det er jo en ganske anden historie.

S. 379 taler E. Scavenius 1921 om H. N. Andersen som »hoffets og specielt enkekejserindens gamle agent og skyldner«. Det er utvivlsomt rigtigt, men bemærk ordvalget: *gamle*. Erik Scavenius tænkte formentlig på fortidige gode gerninger. Selv om Erik Scavenius' udtryk er rigtigt, kan man herudfra ikke slutte noget med hensyn til den rolle, som hensynet til kongehuset *må antages* (bogens udtryk) at have spillet for ministeriet Neergaards Ruslandspolitik. Som bekendt er der noget, der hedder påskekrisen, og der var for kongen noget, som hed før og efter denne krise. Efter 29. marts 1920 eksisterede der ingen egentlig personlig kongelig politik. Dette hindrer ikke H. N. Andersen i at have ageret, som om han stadig var kongens talerør.

S. 417 ff omtales påny kongehusets påståede indgriben 1921-22, men udokumenteret, idet der alene bygges på Staunings udtryk »stærke kræfter«, som dog ifølge forfatterens oplysning ligesåvel kan gå på H. N. Andersen. Det er sandsynligere, at der alene er tale om ham, hvilket også synes at fremgå af s. 424.

Selvfølgelig har kongen været uvillig over for en gesandt for dem, der med P. Munchs ord havde bragt zar Nikolaj døden, men kongen prøvede ikke at formulere sin egen Ruslandspolitik for derpå at påtrykke regeringen den. Derimod benyttede H. N. Andersen kongen i sine udenrigspolitiske initiativer (se ss. 440 f, 442, 457), og der kan ikke være tvivl om, at etatsråden var den dominerende (se ss. 489, 520). S. 532 berettes, at den danske dronning ikke ville trykke den første sovjetrussiske gesandt i hånden, da han i 1924 omsider arriverede. Kilden hertil er, hvad en fransk efterretningsagent har fortalt den franske gesandt. Dette kildegrundlag er for spinkelt til at slutte noget ud fra. S. 382 glides et skridt videre ud i de tynde antagelsers uføre, thi hvad der før var en *formodning*, bliver nu en *kendsgerning*. Nu tales der om modgående kræfter som kongehuset ...

S. 489 nævnes igen kongens sikkerhedspolitiske forestillinger 1921-22, og s. 520 et *intimt* samarbejde med kongen. Men s. 532 slutter det hele med, at kongen nok havde ringe indflydelse.⁴ Det kan derfor forekomme, at der er brugt rigeligt med kræfter på at sandsynliggøre et forhold, som næppe har haft betydning.

Når jeg har kritiseret nogle af bogens påstande vedrørende kongehuset, forholder det sig ikke således, at jeg har haft adgang til en facitliste. Jeg bedømmer alene de fremførte påstande ud fra forfatterens kildemateriale. Alt, hvad han bygger på er – undskyld udtrykket – stort set plumrede kilder, når det gælder kongehuset. Eller rettere: de førstehåndskilder, der findes, frikender kongen for at have søgt at påvirke regeringens russiske politik. Det gælder også perioden 1917-20. På trods af kongens stærkere politiske position i denne fase viser alle udsagn, f. eks. i Munchs optegnelser, at kongen ingen Ruslandspolitik havde.

Forfatteren er heller ikke opmærksom på, at kongens indflydelse var afhængig af de ydre omstændigheder. Den var stor 1914-18, nemlig så længe der var krig, og ministeriet ikke kunne tåle en konstitutionel krise. Den var allerede 1918-20 noget mindre, men blev i 1920 øget igen på grund af den nationale krise, som det slesvigske spørgsmål fremkaldte.

4. S. 123 hedder det også, at de dynastiske forbindelser mellem det danske kongehus og zarfamilien ikke spillede nogen som helst rolle for de dansk-russiske forbindelser.

Som bekendt udløste det påskekrise, som var ved at ende med en katastrofe for kongen – og kongehuset. Efter 1920 var kongen som nævnt en anden mand, berøvet sine politiske illusioner, og hvad han var, var ikke mindst kongehuset.

Dette hindrer ikke, at H. N. Andersen agerede, som han gjorde, og som jeg mener, forfatteren har fremstillet rigtigt – ej heller at det har passet H. N. Andersen at lade, hvem der ville, tro, at han var dækket af højere magter.

Problemstilling og begreber

De betragtninger, jeg her har fremført, leder naturligt til en principiel overvejelse af den måde, på hvilken forfatteren formulerer sin problemstilling og definerer sine begreber. Hvad var da det russiske spørgsmål for os? I et kort begreb var det, hvorledes vore officielle myndigheder og vort erhvervsliv skulle forholde sig til det nye bolsjevikiske regime – og vel især, hvorledes vi skulle komme i handelsmæssig forbindelse med det.

Forfatteren bruger dog en anden terminologi, idet hans undersøgelse koncentrerer sig om det, han kalder »status quo grupperne i det danske samfund« og disses reaktion på det russiske spørgsmål. Jeg er parat til at acceptere dette synspunkt, da forfatteren stiller i udsigt, at han vil skrive en afhandling om bolsjevikkifaren i Danmark. Her vil man da kunne læse om de revolutionære grupper, som side 22 karakteriseres med ordene: »Indbyrdes splittet og offentligt stridende hutlede den danske venstrebevægelse sig igennem denne periode som en ubetydelig minoritet uden gennemslagskraft«. Heri er sikkert meget rigtigt, men det kan vel ikke udelukkes, at de revolutionære grupper ved deres blotte eksistens og ved den trussel, man fandt, de udgjorde, dog i den danske Ruslandspolitik blev aktører, som forfatteren burde have taget op, om ikke for andet så for at fastslå, at de heller ingen betydning havde for Ruslandspolitikken.

Til status-quo grupperne henregner forfatteren Socialdemokratiet og fagbevægelsen. Det er en doktrin, som vil vække applaus i de kredse, hvis historiesyn forfatteren ellers ikke har meget til overs for. Rigtignok søger han at forklare den overraskende karakteristik i en lang note, men jeg synes ikke rigtig det lykkes. Nok stod Socialdemokratiet på parlamentarisismens grund, men ordet status quo er uheldigt, fordi Socialdemokratiets endemål var en ændring i ejendomsforholdene. Det er vel derfor knap nok rigtigt at sige, at Socialdemokratiet ønskede det danske sam-

funds grundlæggende principper opretholdt eller blot modificeret (s. 22). Hvilke principper? Der ligger en meget subjektiv vurdering til grund for udsagnet.

Jeg tror med andre ord ikke, det er til at finde en dækkende fælles betegnelse for den brogede gruppe organisationer, statskontorer, erhverv og enkeltpersoner, hvis holdning til bolsjevikkerne præses vil skildre.⁵

Jeg savner i indledningen af værket en præcis tilstandsbeskrivelse af det danske samfund, som det var kommet til at se ud i løbet af verdenskrigen.⁶ Jeg tænker naturligvis især på de forskydninger, der skete mellem regeringen og rigsdagen, mellem regeringen og rigsdagen på den ene side og de erhvervsorganisationer, som blev inddraget i reguleringspolitikken, på den anden side. Fremdeles burde der være gjort et forsøg på at placere de store erhvervsvirksomheder som f.eks. ØK, Landmandsbanken og Det store Nordiske Telegrafelskab med deres mægtige ledere – ikke mindst H. N. Andersen. Hvis et sådant baggrundstæppe på forhånd var blevet hejst på scenen, tror jeg, at man klarere havde forstået de agerende og deres roller.

S. 24 skriver forfatteren, at »Centralt for hovedproblemstillingen og som et overordnet synspunkt er opfattelsen af selve statens (regeringens) rolle i det daværende danske politisk-socialt system«. Jeg synes, det er rosværdigt, at forfatteren anstrenger sig for at tilvejebringe klare definitioner af de begreber, han arbejder med. Men her sætter han altså »staten« lig med »regeringen«, og s. 26 hedder det, »at der herskede meget udflydende grænser mellem privat og offentlig virksomhed og en til tider stærk sammenfiltren af statslige og private interesser, ikke mindst på det udenrigsøkonomiske område«.

På samme side siges det, at staten opfattes i betydningen *statsapparatet* (regeringsmaskineriet eller den centrale administration) som et i princippet neutralt organ... Jeg synes ikke, at det er ubetinget heldigt at sætte regeringen lig med staten eller statsapparatet. Jeg synes, forfatteren stræber efter præcist at skildre, hvem i statsapparatet, der gjorde hvad, men jeg tror, hans undersøgelse ville have vundet i stringens og klarhed, hvis

5. Må jeg i en note bringe dr. Helphand, alias Parvus frem. Det er jo ganske forbløffende, at denne tyske revolutionære kunne bjergtage de danske socialdemokrater i den grad, som han gjorde. Hans primære mål var at fremkalde en revolution i Rusland ved at bringe zardømmet til fald, hvorefter bolsjevikkerne skulle overtage magten (s. 68). Den kejserlige tyske regering, der gerne så Rusland bryde sammen, stillede millionbeløb til rådighed for Parvus' konspiratoriske virksomhed.

6. Den afsluttende sammenfatning s. 514 ff er efter min mening ikke tilstrækkelig.

han på forhånd havde gjort sig klart, at regeringerne og deres politik burde holdes ude fra administrationen eller fra embedsmænd i administrationen. Som det også fremgår af afhandlingen, var det jo nogle højtstående embedsmænd, som var ganske kraftigt involveret i forretningslivet – også i langt højere grad, end man ville finde det rimeligt i dag.

Jeg skal prøve at illustrere, hvad jeg mener, med tre eksempler.

1) S. 223 omtales det, at Harald Scavenius 2.1.1919 rejste til Paris, og at hovedformålet med hans rejse var at få de allierede til at intervenere mod bolsjevikerne. Harald Scavenius tilhørte statsapparatet, men i hvilket omfang var den danske regering vidende om hans aktivitet? Jeg synes ikke, det er udtømt ved at skrive, at han rejste som privatmand og i orlov. Det var i al fald en privatmand af særlig status, når han kunne holde pressemøde i udenrigsministeriet (s. 220).

S. 270 får man lidt af en forklaring. I al fald fremgår det af note 167, at i juli 1919 var Erik Scavenius imod Harald Scavenius' private udenrigspolitik; men hvorfor skred han ikke ind med et direkte forbud? I december 1919 agiterede Harald Scavenius på et møde med de allierede gesandter imod, at man optog handelsforbindelse med de sovjetrussiske kooperativer.

S. 272 siges det, at da The International Russian Relief and Reconstruction Committee blev dannet i januar 1920, fik Harald Scavenius lov af regeringen til at være præsident for dens centralkomité (men ej for den danske komité?) Vidste regeringen, at IRRRC var et datterselskab af Transatlantisk Kompagni? Hvad var overhovedet Harald Scavenius' status i statsapparatet i tiden fra sin hjemkomst, og til H. N. Andersen tillod Niels Neergaard »at antage« ham som udenrigsminister?

2) Det andet eksempel på, at begrebsapparatet ikke alle steder måske er så gennemtænkt, som det burde være, gælder behandlingen af H. N. Andersens påvirkning af regeringen. Man får noget at vide om ham, men f. eks. side 398 ff siges det, at han blot forstærkede regeringens allerede fattede beslutning om en bestemt kurs i det russiske spørgsmål. Det virker utilstrækkelig begrundet, bl.a. fordi den påfaldende enighed mellem H. N. Andersen og landbrugsminister Madsen-Mygdal contra Neergaard og Harald Scavenius ikke analyseres nærmere. Er Madsen-Mygdal alene repræsentant for agrarinteresser?

Man kan i denne sammenhæng påpege, at forfatteren ikke synes at være klar over, hvorledes Erik Scavenius' og H. N. Andersens indbyrdes forhold udviklede sig. De havde samvirket under krigen, men efter den blev deres relationer mere og mere anstrengt, efterhånden som deres

veje i det sønderjyske spørgsmål skiltes.⁷ Det burde være anført. Og kan det holde, når det s. 153 antages, at H. N. Andersen agerede i fuld forståelse med regeringen?

3) I maj 1918 meldte Vorovskij sig i København som den første sovjet-russiske repræsentant (s. 82). På grund af hele den uklare tilstand og usikkerhed med hensyn til håndteringen af det russiske spørgsmål gav det naturligt udenrigsministeriet anledning til overvejelser. Forfatteren har herom i udenrigsministeriets arkiv fundet nogle anonyme notater (kan de være af dr. jur. Georg Cohn?). Forfatteren tillægger dem en vis betydning, bl. a. fordi han mener, at »formentlig bliver sådanne aktstykker ... ikke til uden direktiv fra den politisk ansvarlige minister« (s. 87). Det er dog langt fra sikkert. Det er muligt, at ministeren har anmodet om at få sådanne notater udarbejdet, og at han også har givet direktiver for deres indhold, men det er også muligt, at han ikke har givet sådanne direktiver. Endelig kan det tænkes, at en eller flere embedsmænd på egen hånd har ladet notaterne udarbejde som en art beredskab. Man kan med andre ord ikke uden videre tolke anonyme ministerielle notater som udtryk for ministerens endsige regeringens vilje.

På samme måde mener jeg, at forfatteren udtrykker sig for bastant, når han s. 27 skriver, at »beslutninger truffet af højt placerede embedsmænd vil blive anset for udtryk for regeringens og dermed Danmarks Ruslandspolitik«, medmindre sådanne beslutninger udtrykkeligt er blevet desavoueret. Statsretligt og parlamentarisk bærer selvfølgelig ministeren ansvaret for embedsmændenes dispositioner, men det er ikke altid, de er udtryk for regeringens ønsker. Især i tilspidsede situationer eller perioder med overvældende sagsmængder kan embedsmænd ofte handle friere, end regeringen måske synes om uden dog at kunne frigøre sig, tænk f.eks. på viceadmiral Kofoed-Hansens ordning af søværnets kommandoforhold i 1914 og på diplomater og sagkyndiges politik i genforeningssagen, således som Troels Fink har klarlagt det i værket »Da Sønderjylland blev delt« (1978).

7. V. Sjöqvist i E. Scavenius I, s. 290.

Harald Scavenius

S. 27 siger forfatteren, at historieskrivningen »skal handle om mennesker, deres drømme og forventninger«. Det er en opfattelse, jeg kan tiltræde, men den forudsætter til gengæld, at historieskriveren søger at leve sig ind i de mennesker, som begivenhederne gør til hovedpersoner. Forfatteren bruger her den indirekte metode og af og til med en ironisk undertone. Men hans personer beskrives løbende, så at man er henvist til selv at danne sig et helhedsindtryk af hovedaktørerne.

Det er måske min fejl, men jeg synes ikke, at jeg efter læsningen af afhandlingen kan blive klog på en mand som Harald Scavenius. Var han gal, som Wilh. Weimann mente, da han frarådede Neergaard at antage ham som udenrigsminister (s. 360) – eller var han blot uheldig? Er det ikke påfaldende, at han synes at fejlbedømme enhver situation? Det gælder hans opfattelse af oktoberrevolutionen (kap. II,3). Han ser spøgelse ved højlys dag i bedømmelsen af den bolsjevikiske propaganda og tror, at de allierede har praktiske muligheder for at intervenere militært i Rusland (s. 16 f). Han fabulerer selv i 1920 om muligheden for at oprette en fransklede enhedsfront (s. 291). Efter at have gjort sig umulig som udenrigsminister fører han korstog mod overenskomsten (s. 475 og 491).

Hans evner som politiker var også begrænsede. Hans forslag om at skyde fem bolsjevikiske ledere for hver allieret statsborger forudsætter for at virke som en trussel, at det er til at få fat på bolsjevikkerne (131 ff), og disses ledere ønskede formentlig intet mere end martyrer. Han sladrer til politiske modstandere om forholdene i ministeriet uden at få noget for det (s. 374), og senere til forskellige diplomater – også uden formål (s. 396, 425). Selv ikke efter Rapallo forstår han, at det er tid (s. 436). Jeg synes heller ikke, at han håndterer sin konflikt med H. N. Andersen særlig talentfuldt. Hvorfor finder han sig i at blive smidt ud af regeringen? Hans fætter Erik Scavenius var dog ved sin berømte tale om det tredje ting i stand til at ryste etatsråden.⁸

8. Harald Scavenius' kone beklager sig i sine erindringer »Diplomatfrue ved Zarhoffet« (1960) et par steder – bl.a. s. 48 – over hendes og mandens slette økonomi. Uden på nogen måde at ville sigte Harald Scavenius for at lade sig lede af privatøkonomiske hensyn, må en historiker stille sig selv det spørgsmål, om dette forhold kan have haft betydning for hans holdning og dispositioner. Ved Landmandsbankens sammenbrud viste det sig jo, at en del højtstående embedsmænd havde spekuleret. Uagtet jeg har megen agtelse for Harald Scavenius' og hans kones mod i deres sidste tid i Petrograd, kan jeg på den ovenfor beskrevne baggrund ikke umiddelbart acceptere forfatterens påstand om, at politik og moral ikke var forskellige kategorier for Harald Scavenius.

Indre danske vilkår

Hvad de indre danske vilkår angår, tillægger forfatteren det udenrigspolitiske nævn ringe betydning. Heri har han utvivlsomt ret. Til gengæld nævnes det s. 14, at det russiske spørgsmål var en af hovedårsagerne til oprettelsen af Det udenrigspolitiske nævn. Det er næppe rigtigt. Det udenrigspolitiske nævn blev oprettet som følge af efterkrigstidens krav om, at folkerepræsentationen skulle have øget indflydelse på udenrigspolitikken,⁹ hvilket ikke udelukker, at det russiske spørgsmål aktualiserede problemet.¹⁰

S. 524ff beskriver forfatteren præcist, hvilken foragt de skiftende udenrigsministre havde for folkeopinionen. Der var i så henseende ingen forskel på Erik og Harald Scavenius, og han mener selv, at en egentlig udenrigspolitisk opinion eksisterede ikke. Han taler om bekvemmelighedshensyn, når Harald Scavenius over for den britiske gesandt brugte hensynet til opinionen, og han siger, at den i 1921-22 opståede socialdemokratiske opinion var ledernes. Alligevel skriver forfatteren s. 528 om de anstrengelser man fra politisk side gjorde for at påvirke eller manipulere med opinionen. Er det ikke selvmodsigende?

Er det mon således, at pressen brugtes som signaludvekslingsinstrument mellem politikerne og organisationslederne?

Skulle jeg vove et bud på »opinionen«s betydning, vil jeg pege på, at de opskruede Anker Kirkeby-artikler, *Politiken* bragte, og tilsvarende artikler i andre aviser (s. 40), kunne tjene til at bestyrke fantasterne i troen på Sovjetrusland som de uanede mulighedens land. Forfatteren kommer til det formentlig rigtige resultat, at de afgørende indre faktorer bortset fra regeringen var (1) de betydende erhvervsgrupperingers interesseorganisationer og deres allierede politiske partier; (2) visse indflydelsesrige personer. Forfatteren diskuterer i denne sidste forbindelse »Det Glückstadtske system« og »Det tredie Ting«, d.v.s. H. N. Andersen. Han fastslår, at det betragedes som en selvfølge, at udenrigspolitikken skulle fremme økonomiske interesser, samt at det er »ubestrideligt«, at højfinansens og erhvervslivets indflydelse var stor.

Dette gælder Glückstadt indtil Landmandsbankens sammenbrud, men først og fremmest H. N. Andersen, hvis skjulte magt efter regeringen Neergaards dannelse »steg til uanede højder«, ikke alene på grund af hans økonomiske position, men også fordi Neergaard brugte ham som

9. Den danske Udenrigstjenestes historie II, 1970, s. 83-90.

10. P. Munch: Den danske Rigsdag IV, s. 208 f.

udenrigspolitisk rådgiver. Der blev dog trukket grænser for hans udenrigspolitiske initiativer, f.eks. med hensyn til ideen om en engelsk-dansk alliance. Endvidere afviser forfatteren, at H. N. Andersen i 1921 saboterede forhandlinger med Rusland for at knuse konkurrenten Transatlantisk Kompagni.

Forfatteren tager dog afstand fra den opfattelse, at Glückstadt og H. N. Andersen var enerådende i den danske Ruslands-politik. Han peger bl.a. på den betydning, som det russiske spørgsmål fik efter den økonomiske krises udbrud i 1920, hvor industri- og handelsinteresser samt fagbevægelsen og deres politiske allierede: Det konservative Folkeparti og Socialdemokratiet så en redning i en aftale med Rusland. Derimod var landbruget køligt og blot interesseret i import af russiske foderstoffer.

Under regeringen Neergaard dominerede de agrariske interesser. Det var disse, der fik mest ud af handelsaftalen 1923, mens industriens og eksporthandelens forestillinger om det russiske vidunder viste sig at være dagdrømme. I den forbindelse gennemgår forfatteren endelig de forskellige Ruslandsinteressenter og deres betydning. Han fastslår, at Ruslandsdanskerne og obligationsejerne havde ingen eller ringe indflydelse på regeringens politik. Det var de store handels- og produktionsselskaber (Transatlantisk Kompagni, Det store Nordiske Telegrafskab, ØK og Sibirisk Kompagni), som vandt gehør for deres interesser, men af disse var det i virkeligheden som nævnt kun Sibirisk Kompagni og Store Nordiske, som russerne var interesseret i, og ØK, hvis russiske interesser var marginale, som fik fordele af Ruslandspolitikken. Jeg synes, forfatteren overbevisende godtgør disse synspunkter.

Forresten hørte H. N. Andersen også til fantasterne. Til den senere handelsminister, socialdemokraten C. N. Hauge, sagde H. N. Andersen 5.12.1922, »at Rusland ville blive fremtidens land. Det var ikke et rige, men et kontinent, der manglede intet dér undtagen organisation og arbejde for at drage værdierne frem. Danmark skulle også med her, og man måtte se at komme med, netop når lejligheden var til det.«¹¹

Det sidste er naturligvis rigtigt, men Rusland som fremtidens land for dansk handel har unægtelig ladet vente på sig – og kunne det ikke ses i december 1922? Det ville i øvrigt være ønskeligt, om en seriøs historiker nu ville gå i gang med en sammenfattende skildring af H. N. Andersen. Efterhånden er der fremlagt så meget om ham i forskellige værker, at tiden er inde til et sådant arbejde.

11. Notat hos C. N. Huges søn. Udtalelsen bekræftes af det citat Bent Jensen bringer s. 361 fra »Danmark under Verdenskrigen«.

Afslutning

I »afsluttende sammenfatning« (s. 506) skriver forfatteren: »Udenrigspolitik i almindelighed er ikke det samme som diplomatiske relationer og statslig politik, og Ruslandspolitik i denne periode i særdeleshed var det slet ikke«. Og videre, at den behandlede periode »ingenlunde var en periode, hvor der ikke eksisterede en dansk Ruslandspolitik; der eksisterede oven i købet forskellige arter dansk Ruslandspolitik med yderpunkterne i helt private Ruslandsinitiativer på den ene side og helt officielle danske skridt i det russiske spørgsmål på den anden side«.

Det er forfatterens store fortjeneste, at han har indsamlet, gennemgået og bearbejdet et kæmpemæssigt materiale. Hans fremstilling er dog ikke blot en materialesamling. Selv om man som før omtalt kunne have ønsket klarere begrebs- og gruppedefinitioner, synes jeg, det er muligt at udskille de enkelte kategorier af Ruslandsinteressenter. Hans fremstilling er nøgtern og indtrængende og viser, hvorledes såvel den vestlige verden som Sovjetrusland handlede ud fra en sammenbrudsteori, der gjaldt henholdsvis det kapitalistiske og det bolsjevikiske system. Forfatteren påviser overbevisende, hvorledes den danske Ruslandspolitik i videste forstand var afhængig af stormagtskonstellationen. Før november 1918 kunne vi operere relativt frit mellem Tyskland og de vestallierede. Derefter fulgte vi de vestallierede uden for mange anfægtelser, fordi disses hensigter ikke adskilte sig væsentligt fra de forskellige danske grupper.

Om den internationale optik skal jeg kun gøre to korte bemærkninger.¹² Jeg savner en påpegning af, hvad det betød for dansk sikkerhedspolitik, at Zarland og Tyskland var brudt sammen. Her henviser Knud Larsen i sin doktordisputats »Forsvar og Folkeforbund« (1976) s. 36 til, at dette problem vil Bent Jensen tage op, mens denne s. 15 henviser til Knud Larsen! Da Knud Larsen anfører, at det russiske problem får de nordiske stater til at vise tilbageholdenhed i Folkeforbundspolitikken, burde forfatteren have ofret et par sider herpå. Jeg finder også, at skellet mellem de nordiske landes Ruslandspolitik bagatelliseres. Norges situation var således en anden, fordi Nordnorges fiskeriinteresser tvang Norge til større eftergivenhed, og forresten var den norske arbejderbevægelse bolsjevikvenlig. I den svenske diskussion var man meget opmærksom på de sikkerhedspolitiske aspekter af den bolsjevikiske magtovertagelse.

12. 2. officielle opponenter, professor, dr. phil. Sv. Henningsen tog sig især af dette emne.

Men naturligvis vil det være ubilligt at forlange, at forfatteren skulle have skrevet en helt anden bog.

Hvis forfatteren havde ladet være med at stirre sig blind på, at dette skulle være en disputats, men blot sagt til sig selv, at han ville skrive en god, professionel historisk fremstilling på 350 sider af det dansk-russiske spørgsmål 1917-20, var der kommet en bedre bog ud deraf – og også en bedre disputats. Mange doktorander er fastlåset i en bestemt traditionsbundet opfattelse af, hvad en disputats skal være. Derfor kan man konstatere en tilbøjelighed til alt for omfattende, alt for detaljerede tungt-henskriddende dokumentariske fremstillinger. Som allerede nævnt ville afhandlingen have vundet ved forkortelser og sammentrængninger.

Jeg har ikke hermed sagt, at Bent Jensen har skrevet en dårlig disputats. Kejsere, kommissærer, etatsråder, udenrigsministre og erhvervslivets bossers møder en uimponeret Bent Jensen, der uforstyrret – af og til lidt uærbødigt – stiller fortidens vidner nærgående spørgsmål. Det samlede resultat er ikke blot blevet fremlæggelse af et stort og omfattende materiale, men også en så nuanceret behandling af de forskellige kræfter, der gjorde sig gældende i dansk Ruslandspolitik, at jeg vil karakterisere afhandlingen som en gedigen disputats. Forfatteren er den første, som med en sådan intensitet er gået bag om kulisserne for at kortlægge de forskellige interessegruppers aktører og for at analysere, hvorledes den officielle politik blev udformet i samspillet mellem disse. Denne sfære af sam- og modspil mellem regeringsmyndigheder og den private sektor med dens organisationer er særlig interessant at studere i netop den periode, som præses har taget op. Man er blevet meget klogere på det danske samfunds sammensathed, når man har læst denne bog.

Det sidste ord er som bekendt aldrig sagt. Det gælder ikke mindst et arbejde af denne karakter, hvor nye omstændigheder kan komme for dagens lys, hvis Store Nordiske Telegrafsekselskab og det sovjetrussiske udenrigsministeriums akter engang bliver tilgængelige. På trods af dette forbehold vil afhandlingen være et arsenal for fremtidig politologisk og historisk forskning.

En klog kollega hviskede mig før disputatsforsvaret i øret, at enhver dansk historiker, der kan russisk, og som beskæftiger sig med dansk-russisk historie burde fredes i klasse A. Jeg forstår fuldt ud dette synspunkt, fordi emnet som nævnt er forsømt. Som det fremgår, vil jeg dog ikke gå længere end til at sige: fredet i klasse B, hvilket som bekendt betyder, at skillerum kan flyttes, ikke hovedhuset. I nærværende tilfælde tør det også siges med styrke, at det vil bestå uantastet, solidt funderet som det er.